

Research Article

The Role of Social Communication in Arbaeen

Hadi Fathollah Nejad Zangiabadi

Abstract

The impact of religious rituals and ceremonies on human social life has led social science researchers to study and analyze them, including the Arbaeen gathering as the largest human gathering in the world.

The social ritual of Arbaeen is a crystallization of the customs, culture, and history of funerals, which, in addition to being a Shiite ritual, is a clear example of interfaith social solidarity that is the product of a common love for the Master of the Martyrs and leads to the formation of the best society and gathering, based on love based on a single value. In the spontaneous and popular gathering of Arbaeen as a ritual that has brought to light the practical aspect of religion, it is necessary to make maximum use of its hidden capacity by looking at its social dimensions, which is the purpose of this research on this basis, so that by examining the social communications of this gathering, this event can be addressed from a scientific perspective. This research was conducted using a qualitative method and interviews with experts in the fields of sociology and communication sciences who had experience attending this gathering.

The research findings show that intra-religious and extra-religious cohesion, transferring the value components of the Hussein uprising to other religions, changing the lifestyle of activists, strengthening belief and remembrance of God, presenting a concrete example of the Mahdavi lifestyle, the desire for sacrifice and dedication, and presenting a true face of Shia to the world are among the communicative effects of the Hussein Arbaeen gathering.

Keywords: Communication, Community, Cohesion, Transfer of Culture, and Hussein Arbaeen

How to Cite: Fathollah Nejad Zangiabadi H., The Role of Social Communication in Arbaeen, Journal of Quranic Studies Quarterly, 2025;16(63): 293-325.

نقش ارتباطات اجتماعی در اربعین حسینی

هادی فتح الله نژاد زنگی آبادی

چکیده

تأثیر مناسک و آئین های مذهبی در زندگی اجتماعی بشر سبب شده تا محققان علوم اجتماعی به بررسی و تحلیل آنها بپردازند که تجمع اربعین به عنوان بزرگترین تجمع انسانی در جهان از آن جمله است. آئین اجتماعی اربعین تبلوری از آداب، فرهنگ و تاریخ تشیع است که علاوه بر یک آیین شیعی، نمونه بارزی از همبستگی اجتماعی بینادینی است که محصول محبتی مشترک به سیدالشهدا بوده و منجر به شکل گیری بهترین جامعه و تجمع، بر اساس محبت مبتنی بر ارزش واحد است. در تجمع خود جوش و مردمی اربعین به عنوان یک آئین که جنبه عملی از دین را به ظهور رسانده است نیاز است تا با نگاهی پژوهشی به ابعاد اجتماعی آن بتوان استفاده حداکثری از ظرفیت پنهان آن نمود که هدف این پژوهش بر همین اساس می باشد تا با بررسی ارتباطات اجتماعی این تجمع بتوان با نگاهی علمی به این واقعه پرداخت. این پژوهش با استفاده از روش کیفی و مصاحبه با کارشناسان حوزه های جامعه شناسی و علوم ارتباطات که تجربه حضور در این تجمع را داشته اند صورت گرفته است. یافته های پژوهش نشان می دهد که انسجام بخشی درون دینی و برون دینی، انتقال مؤلفه های ارزشی قیام حسینی به سایر ادیان، تغییر در سبک زندگی کنشگران، تقویت باور و یاد خداوند، ارائه نمونه ای عینی از سبک زندگی مهدوی، میل به ایثار و فداکاری و ارائه چهره ای واقعی از شیعه به دنیا از جمله آثار ارتباطی تجمع اربعین حسینی می باشد.

واژگان کلیدی: ارتباطات، اجتماع، انسجام بخشی، انتقال فرهنگ و اربعین حسینی

مقدمه و بیان مسئله

از منظر جامعه شناختی، آئین‌ها و مناسبت‌های دینی در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها تأثیرات بسزایی داشته اند تا آنجا که فیلسوفان دین، روانشناسان، جامعه شناسان دین، تاریخ پژوهان، نظریه‌پردازان علوم ارتباطات و... سعی می کنند از زاویه و جهت نگاه خود به تحلیل و بررسی آنها بپردازند و خواستگاه این آئین‌ها، مفاهیم و معانی نهفته در آن و گفتارها، کنش‌ها و مناسک این کنشگران و طرز برگزاری این آئین‌ها را مورد بررسی دقیق و موشکافانه قرار دهند. (رودنیولر ۱۳۸۷: ۳۵) در دیدگاه کارکردگرایانه، دین به منزله مجموعه ای از معانی نمادین و آئینی است (فکوهی ۱۳۸۱، ۲۵۵) و علت دوام دین و مراسم آئینی در آن به سبب کارکردهایی است که برای اجتماع بشری دارد.

در این میان بعضی از آئین‌ها و ارتباطات اجتماعی به صورت دسته جمعی می باشند و از ابعاد و گستره بیشتری به لحاظ پراکندگی کنشگران، برخوردار هستند که از آن جمله می توان به تجمع اربعین حسینی اشاره کرد. این تجمع انسانی در حال حاضر بزرگ‌ترین تجمع ارتباطی است که به لحاظ اجتماع میلیون‌ها نفر از ادیان و مذاهب مختلف از پنج قاره جهان یک تجمع منحصر به فرد به شمار می رود. طبیعی است این آئین نمادین و ارتباطی می تواند دارای کارکردهای فراوانی در حوزه های فرهنگی و اجتماعی باشد.

در همه جای دنیا شرکت کنندگان در آئین های ارتباطی آن را آئین پوچی^۱ نمی دانند و به شرکت در آن علاقه نشان می دهند (نک: هینز^۲ ۱۳۸۵: ۸۸) این آئین دارای جذابیت های ارتباطی و کنشگرانه می باشد و علت معنا دار بودن آئین اربعین برای کنشگران همین وجه وحدت ارزشی مشترک میان کنشگران است که با حضور خود در این آئین به شکل گیری و ساخت کارکردهای متعددی منجر می شود. شناخت این ارتباطات از اموری است که در این پژوهش به بررسی آن می پردازیم.

یکی از دلایل مهم ظهور آئین ها آن است که به واسطه واقعیت ها به اجرا در می آیند بنابراین ضرورت دارد این امر مورد بررسی قرار گیرد که آیا این تجمع صرفاً یک آئین است یا اینکه آئینی بر اساس یک واقعیت عینی، که حیات شیعه را دچار تحولاتی عمیق کرده، شکل گرفته است. احترام به فرهنگ و ارزش های اخلاقی، یاری متقابل، وفای به عهد، نگه داشتن حرمت سالخوردگان، مراقبت از کودکان، عشق به دین و میهن، سرزنش بدی و شرارت، نکوهش بیدادگری

1 Empty convention

2 haines

و ستم، مردانگی، صمیمیت و... نمونه‌هایی از آثار ارتباطی هستند که با برگزاری مراسم آیینی ارتباط دارند و می‌توانند از طریق مراسم آیینی اربعین حسینی منتقل شوند.

یکی از نیازهای ارتباطی بشر در شرکت کردن در تجمع و گرد همائی، درک متقابل اطرافیان و کمک به هم‌نوع است. افرادی با برنامه ریزی خودشان و پذیرفتن سختی‌ها و هزینه‌های مالی تصمیم می‌گیرند گروه‌هایی را برای حضور در پیاده روی اربعین حسینی تشکیل دهند و با ساز و کارهایی تعامل بیشتر با هم‌نوع را در راه رسیدن به هدفی آرمانی تمرین می‌نمایند که قبل از آن هیچ همکاری گروهی با یکدیگر نداشته‌اند و حتی با بالا بردن صبر و شکیبائی خود سعی در یاری رساندن به دیگران دارند.

علت اینکه در این راهپیمایی بزرگ و مراسم عظیم معنوی، روابط انسانی بر اساس ملاک دنیوی و ارزش‌های ملیتی، سیاسی، طبقاتی یا قبیله‌ای شکل نمی‌گیرد چیست آیا علل مخفی دارد و یا فقط صرف محوریت عشق به سیدالشهدا و بخاطر شخصیت جمع‌الجمعی امام حسین در میان اهل بیت است که تمام معارف الهی را در قیام خود جای داده و عینیت همه معارف و قله همه کمالات انسانی است. (طهرانی ۱۳۸۹، ۳۵)

در نهایت جنس تجمع اربعین، بیدارگرانه و روایتی مستند است که در منظومه خود چهره واقعی تشییع را به جهان مخابره می‌کند و فرصتی برای درگیر کردن افکار عمومی تمام ادیان دنیاست. لذا اربعین می‌تواند نوعی از رنسانس اجتماعی را دنیای اسلام به وجود آورد و فرصتی برای نمایش اوج همبستگی اجتماعی باشد به حدی که کمتر واقعه‌ای را می‌توان در بین تمام ادیان پیدا کرد که به رغم کثرت و تنوع در تفاسیر و تجلیات در مناطق مختلف جهان بتواند تا این اندازه وحدت بخش باشد.

در واقع ابعاد منحصر به فرد این تجمع مثل ایجاد وحدت بین شیعه و سنی، تبدیل از حرکتی فردی به حرکتی اجتماعی، حرکتی فراتر از ادیان و مذاهب، فراملیتی بودن، حماسی و عاطفی بودن، عقلانی و معرفتی بودن، تولید و نمایش قدرت نرم، دارا بودن ظرفیت از بین بردن اختلافات و گرد هم آوردن تفکرات گوناگون، تعلق نداشتن به سن، جنس، طبقه و صنف و درنهایت گسترش و تعمیق گفتمان امام حسین و عاشورا در میان گفتمان‌های موجود در جهان از چه علت‌هایی سرچشمه می‌گیرند و آیا کارکردهای دیگری هم برای این تجمع وجود دارد؟

در مجموع این مقاله تلاش کرده تا ارتباطات اجتماعی که در این تجمع بی‌بدیل وجود دارد را بررسی و ریشه‌ها و عوامل موثر پنهان در آن را تحلیل نماید.

ضرورت پژوهش

غالب تئوری پردازان و اندیشمندان غربی با طرد دین باوری و شرکت در آئین های آسمانی سعی کردند تا انسان را جایگزین خداوند و علم را جایگزین دین کنند و مذهب را معلول ترس و جهل بشری بدانند و آن را افیون ملت ها معرفی کرده و دوران مکاتب آسمانی را پایان یافته تلقی نمایند. (نوید، ۱۳۷۵: ۵) در حالی که شناخت جهان پیرامونی از طریق ارتباط شکل می گیرد که یک نوع آن ارتباط آئینی است. در واقع ارتباط آئینی برای آن است که با دیگران سهیم شویم و با استفاده از انعطاف آئین از زیر فشار کار در آمده و لذت بیشتری از اجتماع ببریم. (گیل ای مایرز، ۱۳۸۶: ۲۸)

از آنجا که پیشرفت فناوری و توسعه وسائل ارتباطی - اطلاعاتی بر افکار عمومی تاثیر مستقیم دارند کشورها برای دستیابی به اهداف و منافع خود در سایر نقاط جهان از این فناوری ها بهره های فراوان می برند. (شاه محمدی، ۱۳۸۵: ۳۴)

متأسفانه با استفاده از همین قدرت رسانه ها در برابر شیعیان و عقائد و باورهای آنان سبب شده تا این ارتباط آئینی به شکل مطلوب به مردم دنیا معرفی نگردد. در حالیکه ظرفیت تجمع اربعین به عنوان پرجمعیت ترین اجتماع جهان که دارای بالاترین سطح ارتباطات اجتماعی است و حتی تعداد کنشگران در آن از زائران مکه نیز بیش تر است می تواند به عنوان بهترین فرصت در مقابل تمام هجمه های فرهنگی استفاده شود.

اوج احساسات و عواطف انسانی را می توان در عزاداری و سوگواری سید الشهداء که برگرفته از ارتباط های آئینی عمومی است مشاهده نمود که برای شیعیان بسیار با اهمیت و مهم می باشد تا آنجا که تابلویی برای شناخت و معرفی شیعه گردیده است (بهار ۱۳۸۱: ۲۴) در زمان کنونی آئین ارتباطی و اجتماعی اربعین در حال تبدیل شدن به نماد و هویت شیعی در تمام دنیا می باشد و این تغییر در چهره شیعه به قدری ملموس است که میل به شرکت در این مراسم در وجود تمام شیعیان موج می زند تا مثل جابر بن عبدالله انصاری بر مزار امام حسین در روز اربعین گرد آمده و اقامه عزای نمایند. (جعفریان ۱۳۸۹: ۴۵)

ویژگی خاص دیگر این تجمع بحث فرادینی و فرامذهبی بودن آن است که هرچند یک مراسم شیعی است، ولی سنی ها و حتی مسیحیان، ایزدی ها، مندائی ها، زرتشتی ها... هم به عنوان زائر و هم به عنوان خادم زائران در این مراسم شرکت می کنند و حتی در مسیر نجف به کربلا در کنار شیعیان به برپائی موکب و پذیرائی از زائران حسینی می پردازند.

لذا جایگاه ویژه این تجمع از جهات فرا دینی و فرا مذهبی بسیار با اهمیت می باشد که حتی منجر به انسجام بخشی و راهنمایی و رهبری افکار عمومی در داخل کشور ایران گردیده است تا آنجا که در اصلاح افکار عمومی ایرانیان نسبت به مردم عراق و بالعکس بسیار موفق بوده است.

مروری بر ادبیات پژوهش

در خصوص پدیده اربعین و به طور خاص پیاده روی اربعین تاکنون مطالعات زیادی صورت گرفته است. تعدد این موارد، مانع از ذکر و مرور خالصه نتایج همه آنهاست؛ به علاوه از میان اینهمه، تنها شمار معدودی رویکرد اجتماعی اتخاذ داشته و از میان این معدود نیز تعداد انگشت شماری تحلیل و بررسی خود را از سطح گمانه زنی نظری ارتقاء داده و به گردآوری و استناد به داده های تجربی اهتمام داشته اند. برای مثال، پویافر (۱۳۹۶) در پژوهش خود به مقایسه الگوهای فعالیت و مشارکت در انواع جلوه های خیر دینی در پیاده روی اربعین بین عراقیان و ایرانیان می پردازد همچنین رضوی زاده (۱۳۹۶) در پژوهش خود با کمک مردم نگاری و مصاحبه نیمه ساختاریافته به بررسی تفسیر زائران پیاده روی اربعین از تجربه زیسته خود پراخته و در نهایت سه مضمون اصلی را شناسایی کرده است: ۱) تجربه تعلیق امر مادی و روزمره با سه مضمون فرعی تعلیق عقلانیت ابزاری، تعلیق قشربندی اجتماعی و ادراک امر قدسی و غیبی. ۲) رنج مقدس ۳) برانگیزانندگی عاطفی.

امین (۱۳۹۶) در پژوهش مردم نگارانه خود سه رکن ماهیت، ساختار و کارکردهای آیین پیاده روی اربعین را با تفسیرهای زائران، مروجان و مجریان این آیین از منظر چارچوب نظری ارتباطات آیینی مطالعه می کند. نتایج به دست آمده از تحلیل مصاحبه ها و مشاهدات میدانی به روش مضمون بندی و کدگذاری نظریه ای نشان داده است. این آیین در ارتباط تنگاتنگی با سه مفهوم محبت اهل بیت، نمایش جهانی و هویت شیعی قرار داشته و نمودی از مصالح های تاریخی میان فرهنگ خواص و عوام نزد شیعیان است.

درودیان (۱۳۹۷) در مطالعه کیفی و بنیادین برنامه پیاده روی اربعین سال ۱۳۹۵ با انجام بیش از ۵۰ مصاحبه، مشاهده و بررسی فیلم با محوریت این سؤال که «حس و حال معنوی در برنامه اربعین چیست؟» حس امنیت در اوج ناامنی، همزاد پنداری سختی مسیر، مهمان نوازی رقابتی، داوطلبانه بودن عشق به حسین، عشق دوطرفه میزبان و میهمان به حسین و تجربه سفری متفاوت برای همافراد رابه عنوان مؤلفه های درک معنوی کنشگر شناسایی میکند.

انگوتی (۱۳۹۷) در پاسخ به این سؤال که زنان ایرانی چگونه و با چه دلیلی در پیاده روی اربعین مشارکت میکنند؟ به انجام ۲۰ مصاحبه عمیق با زنان ایرانی شرکت کننده و سپس تحلیل مضمونی

آنها پرداخته و چگونگی حضور را در پنج دسته: (1) نحوه همراهی حضور، (2) نحوه ظاهری حضور، (3) نحوه مشارکت فرهنگی، (4) نحوه مشارکت اجتماعی، (5) نحوه مشارکت علمی و دالیل حضور را نیز در پنج رویکرد (1) مهدویت و آخرالزمان، (2) تربیتی و اخلاقی، (3) روحانیو معنوی، (4) فرهنگی، (5) مذهبی و دینی جای میدهد.

فرجی و دیگران (1396) در پژوهش خود مشارکت داوطلبانه و مودت و رحمت حاکم بر روابط در آیین اربعین را نشان دهنده همدلی از آرمانشهر دینیدانسته و از ابعاد متمایز و اصلی آن، به مدیریت شهری پویا، مردم محور و مبتنی بر اهداف الهی اشاره میکنند. آنها ویژگی ابعاد مختلف حقوقی و امنیت اجتماعی، فرهنگ و تمدن اسلامی، مذهبی و اعتقادی، سیاسی و امنیتی و اقتصادی برشمرده و در نسبت با ابعاد ذکر شده، مؤلفه های سرمایه اجتماعی را معرفی میکنند که عبارت اند از: اعتماد مبتنی بر رحمت و حب نسبت به امام(ع)، امنیت مبتنی بر وحدت، همدلی و عزت، مشارکت اجتماعی بر مبنای رضای الهی و قریبه امام(ع)، فعالیت داوطلبانه، تابآوری مبتنی بر فطرت، هویت یافتن در نسبت با امام(ع)، همان طور که مشاهده شده هیچ یک از این پژوهشها به مقوله ارتباطات در همبستگی اسلامی در اربعین نپرداخته اند

سابقه پیاده روی در گذشته

اینکه پیاده روی اربعین آئینی جدید است یا از گذشته زیارت با پای پیاده مرسوم بوده است یا خیر می توان گفت که زیارت با پای پیاده از گذشته بوده و نقل شده که حضرت آدم بارها پیاده به زیارت خانه خدا رفته است، (حر عاملی، ۱۳۹۱: ج ۱۱: ۱۳۲) و این شیوه، اختصاص به دین و فرهنگ خاصی هم ندارد (موسوی بجنوردی ۱۳۵۴: ج ۲: ۳۹)

همان گونه که قیصر، پادشاه روم با خدا پیمان بسته بود به شکرانه پیروزی در نبرد با امپراتوری ایران، از مقرر حکومت خود (قسطنطنیه)، پیاده به زیارت بیت المقدس برود و پس از پیروزی، با پای پیاده رهسپار بیت المقدس شد. (سبحانی ۱۳۴۹: ۶۹۶)

در دین مبین اسلام نیز، بر زیارت با پای پیاده، سفارش بسیاری شده است. امام صادق، محبوب ترین وسیله تقرب بنده به خداوند را زیارت خانه او با پای پیاده دانسته و می فرماید: یک حج با پای پیاده، برابر با هفتاد حج است. (شیخ صدوق ۱۴۱۳: ج ۳: ۵۳) تشریف با پای پیاده به بارگاه اهل بیت نیز مورد تأکید بسیاری قرار گرفته و امام صادق می فرماید: هر که پیاده به زیارت امیر مؤمنان رود، خداوند متعال به هر گامی ثواب یک حج و یک عمره برای او نوشته می شود و اگر پیاده برگردد، به هر گامی، برای او ثواب دو حج و دو عمره می نویسند. (ابن طاووس ۱۳۷۹: ۷۵)

زیارت امام حسین نیز با پای پیاده مورد سفارش بسیاری قرار گرفته و امام صادق می‌فرماید: هر که پیاده به زیارت او رود، هر گامی که بردارد و بگذارد، ثواب آزاد کردن بنده‌ای از اولاد اسماعیل را دارد و در روایت دیگری نیز می‌فرماید: هر که پیاده به زیارت قبر امام حسین رود، خداوند متعال به عدد هر گام برای او هزار حسنه نوشته و هزار گناه را از او محو می‌کند. (ابن قولویه ۱۳۹۰: ۱۸۳ و ۱۸۴ و ۱۸۵)

اهل بیت نیز به این سنت نیکو اقدام کرده‌اند و نقل شده است که امام حسن بیست و پنج مرتبه از مدینه با پای پیاده به زیارت خانه خدا رفتند (حسینی فیروز آبادی ۱۳۸۶: ج ۳: ۳۵۱). در زمان حکومت صفویه نیز اهتمام بسیاری بر زیارت با پای پیاده صورت گرفته است. شاه عباس صفوی و علمای بزرگ عصر ایشان همچون مرحوم شیخ بهایی، برای رواج فرهنگ زیارت در بین مردم، در سال ۱۰۰۹ ه. ق از اصفهان عزم مشهد کرده و با پای پیاده به زیارت امام علی بن موسی الرضا رفت. (راجر سیوری: ۹۷)

تعریف مفاهیم

ارتباط^۱

«ارتباط عبارتست از فراگرد انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده مشروط بر آنکه در گیرنده پیام مشابهت معنا با معنای مورد نظر فرستنده پیام ایجاد شود.» (محسنیان راد، ۱۳۸۷: ۵۷)

ارتباط، انتقال پیام به دیگری و اساس شکل‌گیری تجمع است. به طور کلی ما می‌خواهیم با گیرنده پیام، در این تجمع در مساله معین اشتراک فکری و همدلی پیدا کنیم؛ که منجر به احساس قربت و هم افزائی شود تا انتقال پیام‌های ارزشی اربعین به راحتی صورت پذیرد.

تَجْمُع^۲

به معنای بهم پیوستن، گرد آمدن، جمع شدن، ازدحام کردن، گروه، جماعت، دسته، تجمع، تشکل، ائتلاف، جمعیت، انجمن می‌باشد. (دهخدا، ۱۳۶۵: ۶۴۵۴)

در معنای اجتماع^۳ می‌گویند که: مجموعه‌ای منسجم از افراد برخوردار از روابط نزدیک و مناسبات اجتماعی برپایه شماری از مشترکات، به ویژه حس تعلق به هویتی مشترک است.

^۱ Communication

^۲ Hyperemia.

^۳ community

گفته می شود تنها اجتماع بزرگی که جمعیت آن از تجمع اربعین بیشتر است، آیین کومبه میل^۱ در مذهب هندوست که در طول دو ماه برگزار می شود. رقم ۲۰ میلیون زائر در ایام اربعین، در حالی اعلام شده است که معبد سن سوچی که یک معبد مهم بودایی در ژاپن است، در طول یک سال پذیرای ۲۰ تا ۳۰ میلیون نفر اعم از توریست های خارجی است. مکه مکرمه و مدینه منوره، سالانه ۷ تا ۱۰ میلیون نفر زائر را می پذیرد و جمعیت کاتولیک هایی که برای زیارت واتیکان می روند، به ۱۸ میلیون نفر در یک سال نمی رسد. این موارد در جنبه اجتماع انسانی بودن این تجمع مورد توجه است.

آئین^۲

آیین در لغت به معنای سیرت، رسم، عرف، طبع، عادت، روش، دیدن، خلق و خصلت می باشد. (دهخدا، ۱۳۶۵، ماده آیین) مفهوم آئین شیوه رسمی از کنش است که به جای تاکید بر کنش ابزار گرایانه فنی بر کنش نمادین تاکید دارد و نسبتی مهم در نظم اجتماعی دارد. (رودنبولر ۱۳۸۷: ۱۹)

مراسم آیینی نوع خاصی از گفتار و اعمال منظم است که از آموزه های دینی و ماورایی سرچشمه گرفته و یا برای بیان احساسات دینی و مذهبی به کار گرفته می شود و به دلیل قدمت زیادی که دارند در بیشتر موارد با سنت و تاریخ مردمان یک منطقه پیوند خورده اند و جزئی از فرهنگ روزانه و انکارناپذیر مردم شده اند.

آئین نظامی ارتباطی است که قوی ترین شکل ارتباطی بوده و ارتباطات نوعی آئین است. آئین نه تنها یک اندیشه بلکه یک کنش است آئین می تواند شیوه و طریق انجام امور و نیز گونه ای از انجام امور، شیوه کنش اجتماعی، یک خصلت یا جنبه ای مربوط به سبک کنش اجتماعی باشد. (رودنبولر ۱۳۸۷: ۳۲)

آئین در تعریف دورکیم؛ عملی مرتبط با امر قدسی است که از سوی احاد اجتماع به یک امر ارزشی که می تواند بسیار جدی تلقی گردد اطلاق می شود. (دورکیم ۱۳۸۳: ۷-۱۵)

مراسم آیینی، وسیله اجرایی آموزه ها و دستورهای دینی و مذهبی در هر جامعه ای است و از آن جا که این دستورات، اغلب شامل تعالیم اخلاقی و تعدیل کننده افراط و تفریط های رفتاری برای اعضای یک جامعه است، می تواند به روشنی به ارتباط مستقیم مراسم آیینی با ارزش های

¹ kumbh mela

² Rituals

اخلاقی بینجامد، به طوری که در اکثر موارد، نمونه‌های آرمانی و متعالی اخلاقی افراد یک جامعه، در حین برگزاری مراسم آیینی آنها مشاهده می‌شود.

اربعین

به معنای چهل و چله است و در اصطلاح شیعه به بیستم صفر که چهل روز از عاشورا گذشته باشد گویند (دهخدا ۱۳۶۵، ۱۶۳۶) که روایات زیادی در فضیلت آن وجود دارد که آن را از علائم مومن شمرده اند.

واژه اربعین از اصطلاحاتی است که در متون دینی، حدیثی و تاریخی کاربرد زیادی دارد و بسیاری از امور، با این عدد و واژه، تعریف شده اند. (آیتی ۱۳۸۹: ۵۶) مثلاً در قرآن در مورد جایگاه عدد چهل آمده است «مِیقَات» موسی با پروردگارش در طی چهل روز حاصل شده است. در نقل است که، حضرت آدم چهل شبانه روز بر روی کوه صفا در حال سجده بود. درباره بنی اسرائیل هم آمده که برای استجابت دعای خود چهل شبانه روز ناله و ضجه می‌کردند. (محدث نوری ۱۳۷۵: ج ۵: ۲۳۹)

یکی از مهم ترین دلایل بزرگداشت اربعین سید الشهداء، روایت مرسله ای از امام حسن عسکری است که نشانه های مؤمن را پنج چیز دانسته و یکی از آنها را زیارت اربعین عنوان نموده اند. امام حسن عسکری فرمود: نشانه های مؤمن پنج چیز است: پنجاه و یک رکعت نماز (نماز یومیه و نمازهای نافله)، زیارت اربعین، انگشتر به دست راست کردن، جبین را در سجده بر خاک گذاردن، (بسم الله الرحمن الرحيم) را در نماز بلند گفتن. (حر عاملی، ۱۳۹۱، ج ۱۰: ۳۷۳)

مبانی نظری پژوهش

مناسک و آموزش گری

آموزش براساس تعریفی که سازمان علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) بیان داشته، عبارت است از: تمام کنش‌ها و اثرات، راه‌ها و روش‌هایی که برای رشد و تکامل توانایی مغزی و معرفتی و هم‌چنین مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتار انسان به کار می‌روند. البته به طریقی که شخصیت انسان را تا ممکن ترین حد آن، تعالی بخشند. (دادگران، ۱۳۸۹: ۱۰۹)

چنین کنش‌هایی از آغاز تولد تا واپسین دم حیات همراه انسان است. از این رو آموزش، یک فرایند فراگیر است که تداوم آن تمامی حیات انسانی را در برمی‌گیرد و در تمام عرصه های زندگی بشر وجود دارد.

در آئین ها هم رگه هائی از آگاهی و بعد از آن داوطلب بودن وجود دارد در واقع مردم به طور آگاهانه در آئین های مربوط به رخدادهای ویژه شرکت می کنند و آن را به عنوان فضیلتی انسانی

قلمداد می کنند لذا اجرای آئین و نتایج آن به عاملان آئین بستگی دارد. (جی سی الکساندر- ۱۹۸۲، ۱۹۷۸) که یکی از عوامل شرکت در تجمع اربعین همین تلقی کنشگران از آن به عنوان تجمعی بر اساس فضیلت هاست.

بنابر این، آموزش یک فرایند فراگیر در اجتماع است که تداوم آن تمامی حیات انسانی را در برمی گیرد و از این رو برای آموزش نه زمانی معین وجود دارد و نه مکانی مشخص بلکه رسانه های ارتباطی در هر شرایطی آموزش دهنده اند. رسانه ها فراهم آورنده دانش و شکل دهنده ارزش ها بوده و مردم همواره از آن ها تأثیر می پذیرند و می آموزند. (ریتزر ۱۳۸۰: ۱۴۷)

لذا این قدرت رسانه در تجمع اربعین هم به شدت وجود دارد و در تجمع اربعین این کارکرد آموزش بسیار پر رنگ می باشد و افرادی که در این تجمع شرکت می کنند چه بخواهند و چه نخواهند تحت تأثیر پیام های آموزشی در آن قرار می گیرند که در واقع به گونه ای در این تجمع می توان از نظریه گلوله جادویی بهره گرفت که افراد در مقابل قدرت پیام های ارزشی در اربعین، هر قدر هم مقاومت کنند در نهایت تأثیر می پذیرند.

از نظر دورکیم، مفاهیم دینی از طریق مناسک پا برجا مانده و با ایجاد پیوند عاطفی بین مشارکت کنندگان و موجب ادامه یافتن و انتقال مفاهیم به نسل دیگر می شود (ترنر ۱۳۸۱: ۱۹- ۱۷) نظام ارزشی شیعه نیز مفاهیمی نظیر استکبار ستیزی، روحیه ایثار، شهادت طلبی و عدالت خواهی را در بر می گیرد. مجموعه این مفاهیم که با هم نظام ارزشی تشیع را شکل می دهند، موجب بروز رفتارهای اخلاقی در شیعیان می شوند. (احمدی ۱۳۹۰: ۲۵۷).

بنابراین بالاترین معرفت در مکتب امام حسین بر پایه آزادگی بنا شده است و پارسایی و ارستگی از ویژگی های بارز امام و یارانش به شمار می رود. عدالت خواهی یکی از برجسته ترین وجوه قیام امام حسین است، قیامی که برای اجرای حدود الهی اتفاق افتاد و به گفته امام حسین اصحابش دارای کرامت و عزت نفس بودند که همین ابعاد باعث جاودانگی آرمان و اندیشه این قیام و سبب انتقال مفاهیم ارزشی آن به دیگران گردید. برداشت آزاد از عزت و افتخار حسینی (مجموعه مقالات)، ۱۳۸۲، چ ۱: ۲۵۱)

تمام ارزشهایی که در امام حسین ذکر گردید در تجمع اربعین دارای نمود و بروز هستند و به شکلی غیر مستقیم و از طریق ارتباطات غیر کلامی به کنشگران آموزش داده می شوند.

کنشگران از راه دور که مشارکت آنان از طریق رسانه صورت می گیرد روشی نو از آئین است که تماشای آن از راه دور همان قدر جدی تلقی می شود که تجربه جدی دینی مومنان، در مراسم عبادی آنان است. لذا تلویزیون به گونه ای آئین را عرض می کند که تماشاگر نوعی احساس حضور در فضای آئین را احساس می کند. (رودنبولر ۱۳۸۷: ۱۴۹)

گرینر و گئوتالز ادعا دارند که تلویزیون یک دین است چون که بسیاری از برنامه های آن کارکرد آئینی دارند و گاهی هم ارتباط از طریق آن از فرسنگ ها فاصله ایجاد می شود (رودنبولر ۱۳۸۷: ۱۴۹) که می توان از آن به کنشگر مجازی تعبیر کرد. انسان عصر پست مدرن می تواند با استفاده از فناوری های دیجیتال بدون آنکه در منطقه خاصی حضور فیزیکی داشته باشد در لایه لایه رگ های مغز خودش به گشت وگذار پردازد به گونه ای که همزمان با آنکه در خانه اش نشسته است می تواند در دنیا گردشگری و حتی زیارت کند و با کسانی که در حال انجام مناسک هستند احساس هم زیستی کند.

مناسک دینی و همبستگی اجتماعی

همبستگی اجتماعی^۱ یکی از جمله مفاهیم بنیادین جامعه شناسی است که یکی از مولفه های مهم اجتماعی و مبنایی در کنش جمعی انسان ها به شمار می آید و باعث ایجاد حس اعتماد و مشارکت بین افراد یک جامعه می گردد. از یک طرف آئین، ابزار نمادین نظم اجتماعی است لذا آئین و نظم یک چیز نیستند و از طرفی دیگر رابطه بین آنها بسیار محکم است که از آئین، نظم اجتماعی حاصل می گردد (گیدنز ۱۹۸۰؛ گافمن ۱۹۷۶)

در رسانه هم برای همبستگی نقش حیاتی قائل شده اند دنیل مک کوایل^۲ یکی از نقش های رسانه را همبستگی می داند که در آن به تبیین و تفسیر معنای رویدادها و اطلاعات می پردازد و فعالیت های مجزا را هماهنگ نموده و از نظم و اقتدار جامعه حمایت می کند (مک کوایل، ۱۳۸۲: ۸-۹۰)^۳

در اسلام نیز همبستگی اجتماعی را یک نعمت الهی دانسته (آل عمران ۱۰۳) و از تفرقه و اختلاف منع می کند و آن را عامل از بین رفتن قدرت جامعه اسلامی می داند (انفال ۱۰۳). لذا در هر جامعه برای اصلاح، پیشرفت و اتحاد روحی مردم نیاز به همبستگی اجتماعی می باشد که به همین دلیل است که آلن بیرو مفهوم همبستگی را احساس مسئولیت بین چند نفر و یا چند گروه می داند که از روی آگاهی و اراده تصمیم می گیرند (بیرو آلن، ۱۳۸۰: ۴۰۰)

1 Social solidarity

2 D.mcquail

۳ به نقل از کتاب نظریه های رسانه مهدی زاده (۱۳۹۳)

این واژه با واژه های دیگری همچون یکپارچگی اجتماعی^۱، وحدت^۲، وفاق اجتماعی^۳ و نظم اجتماعی^۴ هم خانواده هستند و به معنای احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند. همچنین همبستگی می تواند شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسانها و یا حتی وابستگی متقابل حیات و منافع بین آنها باشد. (بیروآلن؛ ۱۳۸۰: ۴۰۰) از اینرو، فرایند پیوستگی فرایندی است که گروه های متمایز اجتماعی از سنخ ها و خرده فرهنگ های مختلف را با همدیگر و با واحدهای اجتماعی در الگوهای کنش متقابل پیوند می دهد.

«دورکیم» معتقد است، بنیان هر اجتماعی بر نوعی نظم اجتماعی خودانگیخته بنا شده است. از دیدگاه وی نظم اجتماعی به نظم بیرونی یا نظم سیاسی و نظم درونی یا نظم وفاقی تقسیم می شود. در نظم بیرونی و از بالا به پشته قدرت اعمال میشود که کمتر از انرژی عاطفی برخوردار است؛ اما نظم درونی به علت وجود وفاق اجتماعی، از اعتماد اجتماعی دو جانبه، تعهد درونی تعمیم یافته، همدلی و ثبات بهره مند است.

سازگاری اجتماعی اغلب از نوعی سازگاری درونی برخوردار بوده و اعضاء جامعه به صورت داوطلبانه و از روی احساس تکلیف به نقشها و وظایف خود عمل می نمایند و شاهد شکل گیری نوعی از وجدان اجتماعی هستیم. (ر.ک: دورکیم، امیل، ۱۳۸۳: ۱۳۳) که در اربعین نظم اجتماعی درونی وجود دارد که از احساس و عواطف سرشار است.

عمل مشارکت در آئین هم بازتاب یک انتخاب است که از این جهت در بر دارنده اطلاعات کمی خواهد بود و حتی زمان بندی آئین به شکلی از اشکال مبتنی بر اطلاعات است و در بر دارنده الگو های متعالی نظم است.

نظم درونی موجب می شود که گروه های اجتماعی منابع خود را به راحتی در اختیار دیگران قرار دهد و به این ترتیب جریان عاطفی قوی تری در آئین شکل گیرد. در حقیقت عنصر واقعی همبستگی در این نوع نظم، گستردگی عمل متقابل اعضا با یکدیگر است که میتوان به اشتراک در انجام اعمال مذهبی اشاره کرد که موجب اقدامات و فعالیتهای مشترک میان اعضای جامعه میشود. (کوزر، لوئیس ۱۳۷۷. ۱۸۹-۱۹۰)

1 Social Integration

2 Unity

3 Social harmony

4 Social order

در اسلام هم همبستگی در مرحله اول امری درونی است که به واسطه نقاط مشترک در ارزش ها و باورها شکل می گیرد که در آیات قرآن هم به آن اشاره شده است که فرموده: *وَ اغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا* (آل عمران، ۱۰۳) متوجه به عموم مؤمنین که دعوت به اتفاق و تمسک عموم به حبل الله و اقامه دین و اجتناب از تفرقه و اختلاف است، (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ۶۷) هم چنان فرموده: *أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ*؛ (شوری، ۱۳) و نیز در همان باره فرموده: *وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ* (انعام آیه ۱۵۳)

جهان اسلام به مثابه یک جامعه واحد می ماند که افراد در آن باورها و ارزش های مشترکی را دنبال می کنند و این در صورتی شکل می گیرد که در آن همبستگی و پیوستگی وجود داشته باشد تا افراد بتوانند از باورها و ارزش های خود صیانت کنند.

جامعه نیز از عناصر مختلفی تشکیل شده است که به یکدیگر متکی هستند و به صورت یک نظام در محیط خود فعالیت می کنند و رسانه ها از عناصر زیر مجموعه نظام محسوب می شوند که بخش های مختلف نظام را به یکدیگر مرتبط می سازند و بر تامین نظم و یکپارچگی نظام تاکید می کنند. (مهدی زاده، ۱۳۹۳: ۴۳) در نتیجه جامعه از پیوستگی، انسجام و همسازی کارکردها و کارویژه های خود بهره مند گردیده و بقای خود را تأمین می کند و عامل انسجام جامعه «نظم» است و این نظم که عامل انسجام است در اربعین بسیار نمود و بروز دارد به این معنا که افراد همگی مسیرشان به سمت کربلاست و موکب ها هم منظم به پذیرائی می پردازند.

انسجام اجتماعی در برخی تمدن ها سبب شکل گیری نظریات متنوعی گردیده است مثلاً برخی مثل گئورگ زیمل، پول را خدای مدرنیته و عامل انسجام اجتماعی می داند و برخی مثل مارکس وبر، از علم به عنوان عنصر قوام بخش یاد می کند و یا برخی دنیا گرایی و سکولاریزاسیون را در تمدن غرب برجسته می کنند در اسلام هم سید حسین نصر بر عناصری مثل سنت و معنویت تاکید می کند. (هاجستن ۱۳۸۲، ج ۱، ۸۸)

این همبستگی در آئین و رسوم هم وجود دارد البته هر رفتاری که منظم و متحد الشكل بوده و به عنوان یک رسم از قبل بوده باشد به آن اطلاق رسم نمی شود بلکه رفتار باید که منطبق بر یک قاعده و معیار بوده و منجر به یک نظم اجتماعی گردد و علاوه بر این باید که آن رفتار به طور منظم تکرار گردد تا اطلاق آئین بر آن گردد. (رودنبولر ۱۳۸۷: ۶۱-۶۳)

از نظر افرادی چون لرنر، همبستگی بین مشارکت اجتماعی و استفاده از وسایل ارتباط جمعی و بازیابی هویت فردی در حوادث اجتماعی؛ باعث تقویت احساس تعلق اجتماعی و تعاون می شود که از وظایف وسایل ارتباط جمعی تقویت این حس مشترک می باشد. (دادگران، ۱۳۸۹: ۱۰۶).

در متون دینی تعبیر فراوانی در زمینه تعاون و مودت وجود دارد مثل (وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) (مائده/۲) که این تعبیر به نوعی در بردارنده معنای وحدت و اتحاد در جهان اسلام می باشند و به نوعی انسجام بخشی را می رسانند.

مناسک مذهبی نوعی از همبستگی و یکپارچه سازی را به نمایش می گذارند همان گونه که دورکیم نیز بر این عقیده است که باورداشت های مذهبی نوعی حقیقت را در بر دارد که مومنان ماهیت این حقیقت را نمی یابند و شرکت کنندگان در مراسم مذهبی نمی دانند آنچه را که انجام می دهند، بیشتر مربوط به یکپارچه سازی گروه است (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۹).

اثین اربعین و همبستگی ارتباطی

نهضت امام حسین نشان داد که اگر عوامل اسارت و تعلق که بر آمده از جهالت و ضلالت است کنار برود، مردم در امت اسلامی، بر اساس فطرت محبت، حقیقت خواهی و عدالت طلبی همراه و همدل می شوند. به همین دلیل، امام خمینی (ره) معتقد بودند که اسلامی را مجالس امام حسین نگه داشته است و ملت ایران نیز با اقتدا به امام حسین و بزرگداشت نام و یاد ایشان و بزرگزاری مجالس عزاء و روضه خوانی توانستند انقلاب اسلامی را ایجاد کنند. (خمینی ۱۳۸۵، ج ۸، ۵۲۷؛ ج ۱۶، ۳۴۷؛ ج ۱۷، ۵۸).

«امت» یکی از واژگان قرآنی و اسلامی است که به مجموعه ای از انسان ها اطلاق می شود که باورها، ارزش ها و غایت واحد دارند: (إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) (انبیاء، ۹۲؛ اعراف، ۱۸۱). فارابی در کتاب فصول منتزعه تألیف اجزا و ایجاد همبستگی میان افراد جامعه را محصول «محبت» می داند و «عدالت» را حافظ آن برمی شمارد (فارابی ۱۳۵۱: ۶۰).

همبستگی اجتماعی محصول محبت است که به واسطه اشتراک توافقی افراد جامعه در اندیشه ها و ارزش ها به وجود می آید. از این رو بهترین جامعه، جامعه ای است که بر اساس محبت مبتنی بر فضیلت واحد و آرا و عقاید مشترک شکل گرفته باشد براساس این نظریه راه ایجاد همبستگی و تقویت آن در امت اسلامی و جامعه فاضله توسعه دادن به بارهای اجتماعی و آگاهی های مشترک پیرامون مبدا و معاد و فضیلت و سعادت است. به نظر حکیم طوسی، طالب محبت به دنبال انس و اتحاد با چیزی است که از دیدگاه او کمال محسوب می شود، زیرا شرافت و ارزش هر چیز به اندازه وحدتی است که نصیب او می شود. پس «محبت» به معنای طلب شرافت و فضیلت و کمال است. (طوسی ۱۳۷۰: ۲۵۸)

امام حسین امام قلوب است و این محبت در عمق دل های هر مومنی قرار دارد، شهادت امام نیز چنان حرارت و گرمایی در قلب های محبان حسین ایجاد کرده است که هرگز خاموش نخواهد

شد؛ چنانکه پیامبر اکرم ع فرمودند: **إِنَّ لِقَتْلِ الْحُسَيْنِ خَرَارَةً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَبْرُدُ أَبَدًا**؛ برای شهادت امام حسین در قلوب مؤمنان حرارتی ایجاد شده که هرگز سرد نخواهد شد. (محدث نوری ۱۳۷۵ ج ۱: ۳۱۸).

شرایع نیز دعوت به این محبت کرده و مردم را در اجتماعات ترغیب به آن کرده‌اند، زیرا در اجتماع است که می‌تواند انس و محبت از قوه به فعلیت برسد. (همان، ۲۶۵) و با یکدیگر انس بگیرند تا اینکه کم کم از درجه انس به درجه محبت برسند (همان، ۲۶۴-۲۶۵) که نمونه بارز آن در تجمع اربعین به کمال می‌رسد که نه تنها سبب یکدلی و نزدیکی قلوب مومنین بلکه باعث همدلی تمام مسلمین گردیده است.

مناسک دینی به مثابه راهنمایی و بازسازی

در نظام‌های دموکراتیک وسایل ارتباط جمعی می‌توانند در راه گسترش ارتباط میان رهبری کنندگان و رهبری شوندگان، خدمات مهمی را انجام داده و به‌عنوان آئینه تمام‌نمای افکار عمومی در جلب همکاری مردم و شرکت دادن آن‌ها در امور اجتماعی، تأثیر فراوانی به‌جای بگذارند. (معمدنژاد، ۱۳۸۵: ۶ و ۵). هر چند که در کارکرد آگاهی بخشی رسانه‌ها باید علاوه بر انتقال اخبار و اطلاعات، به تحلیل درست اخبار و تشریح آنان نیز می‌پردازند. (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۹۱ و ۹۲) ولی نقش رهبری‌کننده وسایل ارتباطی و اثر آن‌ها در بیداری و ارشاد افکار عمومی، از هر کارکردی با ارزش تر است.

نقش راهنمایی و رهبری در ارتباطات اجتماعی اربعین جایگاه ویژه‌ای دارد که مراجع تقلید هم می‌توانند نقش پررنگی در این عرصه داشته باشد و در راستای جلب افکار عمومی و شرکت دادن هر چه با معرفت تر مردم در این تجمع نقش ایفا کنند؛ که در همین راستا اهمیت و نقش فوق العاده عنصر «رهبری» و نقش بی‌نظیر ولایت فقیه در نظام جمهوری اسلامی در این زمینه بسیار پررنگ می‌باشد.

ولی فقیه با شرایطی که در شرع مقدس برای آن منظور شده است، نایب عام امام زمان و زمامدار امور مسلمین در دوران غیبت است. رمز شکل‌گیری انتظار حقیقی و فراهم‌سازی مقدمات ظهور، کنار گذاشتن منیت‌ها و تبعیت تام از ولی فقیه است و لذا مهم‌ترین توقع از منتظران، حرکت شانه به شانه با ولی فقیه و پرهیز از عقب ماندن یا جلو زدن از او می‌باشد که برکات آن در شکل‌گرفتن این تجمع عظیم مشهود است.

از جمله نخستین جامعه‌شناسانی که به اهمیت دین و اعمال مذهبی در جامعه پرداخته است دورکیم می‌باشد ایشان امر قدسی را امری دسترسی‌ناپذیر و در حین حال بسیار تسری‌پذیر به همه حوزه‌های مکانی و زمانی انسان می‌داند. (دورکیم ۱۳۸۳: ۴۹ و ۱۷۸)

وی از مهم ترین آثار انجام مناسک جمعی مذهبی را بازسازی و تقویت ایمان افراد به دین و در نهایت سبب پیوند آنها با جامعه می داند (توسلی ۱۳۸۶: ۶۷) لذا بسیاری از پژوهشگران حوزه ارتباطات قائل هستند که عقیده و کنش در زمان برگزاری آئین یکی می شوند، ایمان امری واقعی است. (بل ۱۹۹۲)

وسایل ارتباط جمعی با دادن معروفیت به اشخاص و گروه‌ها به آشکار کردن یا ارتقای پایگاه‌های آنان می‌پردازند. (ساروخانی ۱۳۷۰: ۸۴) در واقع می‌توان بوسیله این وسایل باورهای افراد را آشکار و ارتقا داد و در جامعه کنونی که با امحای نسبی سلک‌ها و جماعت‌ها مواجهیم افرادی را که ارزش‌های خود را باور ندارند در آینه تجمع می‌توانند به نوعی از احساس تعلق اجتماعی و مذهبی دست یابند.

از آنجا که در اعتقادات دینی، بر خروج از امر ناسوتی و ورود به لاهوتی تاکید فراوان می‌شود، مناسک نیز بدنبال تحقق همین امر می‌باشند تا انسان را به عرصه زندگی دینی وارد کنند و او را از جهان ناسوتی محض خارج و به دایره امر لاهوتی وارد کنند. (دورکیم، ۱۳۸۳: ۵۲-۴۸).

دورکیم به جنبه‌ای دیگر از مناسک می‌پردازد. به استدلال وی، از طریق، مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی قدرت اخلاقی جامعه آشکار و از همین طریق باورها تقویت و تجدید می‌شود. همچنین وی هدف مناسک مذهبی را نوعی کفاره دهی به قصد استغاثه برای پاک شدن و مغفرت از گناه می‌داند. (دورکیم، ۱۳۸۳: ۶۶)

عمل به آداب و مناسک، احساس عمیقی از باور را به ارمغان می‌آورد لذا این خودباوری و اعتماد به نفس در صورتی انسان را نجات می‌دهد و سبب شخصیت یافتن فرد در جامعه می‌گردد که با اتکا به باورهای الهی و پشتوانه دینی باشد. در آئین اربعین این خصوصیت آئین که به اعتبار بخشی و بازنمایی دگرگونی‌های فرهنگی کمک می‌کند (بی‌تس و پلاگ ۱۳۷۵: ۶۷۸) بسیار نمود دارد.

در اربعین می‌توان به این ارتباط توجه داد که تمام کسانی که در آن شرکت می‌کنند به باورهای شیعه اعتقادی ندارند و شاید به هیچ وجه از واژه امام اعتقاد نداشته باشند و تا بحال هم شاید آن را نشنیده باشند ولی تحت تاثیر یک کنش جمعی قرار گرفته و نسبت به امام حسین در خود ابراز احساسات می‌کنند؛ و لذا دور کیم قائل است که امر قدسی و لاهوتی در زمان جمع بودن افراد در مناسک، به شدت افزایش می‌یابد (دورکیم ۱۳۸۳، ۴۷۶) که این امر در شرکت افراد از سایر ادیان در اربعین نمود و بروز فراوانی دارد.

هر نوع عمل انجام شده در مناسک مذهبی، برای هدفی غایی در نظر گرفته می‌شود که شمایل گوناگونی می‌یابد. در آداب شیعیان امامیه، زیارت اربعین، توسل، شفاعت، تشفی، نماز

جماعت، وقف، نذر، اعتکاف، قربانی کردن، صدقات، جشن ها و آیین های عزاداری و سوگواری نمونه هایی از این مناسک هستند که در اکثر موارد به گونه جمعی برگزار می شوند؛ مجموعه ای از اعمال که جان مک کوری برای توصیف آنها از تعبیر «بزرگداشت شعور جمعی» استفاده می کند. (واخ، ۱۳۸۰: ۲۸).

اربعین و عقلانیت گرایی

یکی از امتیازات تجمع اربعین بحث ظهور عقلانیت در واقعه عاشورا است که سبب شده تا آئین اربعین در واقع یک پدیده عقلانی باشد؛ و این برخلاف سایر آئین ها و نظرات موجود در آئین ها می باشد که آئین ها را پدیده ای غیر عقلانی می دانند چون آنان در تعریف خود از آئین به غیرابزاری و فراعقلانی بودن آن اشاره می کنند (گلویمان، ۱۹۶۲؛ جی گودی، ۱۹۶۱؛ پارسونز، ۱۹۴۴/۱۹۵۴)

آئین اربعین در نزد ما به عنوان پدیده ای عقلانی می باشد که در آن بدنبال اهداف فنی هستیم برخلاف کسانی که آئین را فاقد اهداف فنی می دانند و از آن به جادو تعبیر می کنند چون که در آن اعمال پرشور با نیت تغییر وضعیت مادی ولی با وسایل فرامادی می باشد (لیچ ۱۹۷۶: ۲۹) در حالیکه ما در تجمع اربعین بدنبال تغییر وضعیت دیگران نیستیم. هرچند که در آئین دارای کارکردهای فرادینی می باشیم مثل خلق وفاق و انسجام بخشی و... (نک والاس ۱۹۶۶: ۱۷۱) آنچه در اربعین در حال اتفاق است این است که هر سال بر شرکت ادیان و مذاهب دیگر در آن افزوده می شود و تکراری بودن آن در واقع نقطه قوت آن گردیده است.

یکی از فاکتورهای بینادینی در تجمع اربعین بحث حریت است. انسانی که آزاده باشد هیچ سختی و گرفتاری او را از پا در نمی آورد لذا حضرت علی می فرماید: انسان آزاده هر سختی و بلائی ببیند باز آزاده است (النصیبی، ۱۴۱۹، ج ۱: ۲۰۲)

در روایتی دیگر امام صادق می فرماید: آزاده در همه حالات خود آزاده است که اگر مصیبتی به او برسد صبر می کند و اگر همه بلاها به او هجوم آورد او را در هم نمی شکنند و اگر اسیر شود و گرفتار سختی ها گردد از پا نمی افتد (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۸۹) در حالیکه یکی از بارزترین خصوصیات امام حسین که سبب فرادینی شدن شخصیت ایشان می گردد همین بحث آزادگی ایشان است. در نتیجه از ظرفیت این صفت بارز سیدالشهدا به خوبی می توان در راستای فرادینی کردن این تجمع بهره برد.

تجمع اربعین به مثابه امر تبلیغی

شیعه از همان ابتدای شکل‌گیری در زمان پیامبرؐ تاکنون، تاریخ پرفراز و نشیب، خونبار و دشواری را پشت سر گذشته است. شیعیان همواره اقلیتی تحت ستم و جفا بوده و قدرت‌های حاکم، خواهان هضم آنها در اکثریت، بوده‌اند.

امروزه که دشمنی با اسلام و تشیع ابعاد به مراتب خطرناک‌تر و کشنده‌تری را به خود گرفته و دشمن با ابزارهای مختلف فرهنگی، سیاسی و نظامی درصدد نابودی مکتب تشیع و خاموش کردن چراغ اهل‌بیت است، استفاده از همه ابزارهای مشروعی که به تقویت هویت مذهبی و تحکیم انسجام درون مذهبی و نمایش اقتدار و صلابت شیعه در برابر قدرت‌های ظالم جهان مدد می‌رساند، وظیفه‌ای مهم و ضروری است. تجمع اربعین حضرت اباعبدالله یکی از مؤثرترین رسومی است که به این مهم یاری رسانده است.

پیام اربعین حسینی، پیام پیروزی حق بر باطل بوده و آغاز شکل جدیدی از نبرد فرهنگی با قدرت‌های استکباری است. اربعین، بزرگترین تجمع جهان در طول تاریخ بشریت را تشکیل و این برافراشتن پرچم سیدالشهداء در میان پیروان ادیان و مذاهب و همه قومیت‌ها، مقدمه بسیار مهمی برای ظهور آخرین ذخیره الهی مهدی موعود و منجی مستضعفان جهان است.

می‌دانیم که در روایات اهل تسنن و شیعه آمده است که امام زمان در آغازین لحظات ظهور، ما بین رکن و مقام می‌ایستند و پنج ندا می‌دهند که در این نداها امام زمان با امام حسین خود را معرفی می‌کنند و در روایات باز به این نکته اشاره می‌شود که همه انسان‌های زنده در آن روز ندای حضرت را می‌شنوند و او را می‌شناسند پس نتیجه می‌گیریم قبل از ظهور باید همه بشریت از شرق تا غرب عالم امام حسین را بشناسند که این تجمع جهانی زمینه مناسبی در راستای آن شناخت است.

از سوئی دیگر لازم است تا زائر بتواند پیوند عمیق قلبی خود را با امام حسین عصر خویش برقرار کند تا یقین در یابد مهم‌ترین درخواست از پروردگار، فرج اوست؛ بنابراین همان طور که زیارت اربعین ابعادی بین‌المللی دارد باید این درخواست زائران هم در عرصه‌ای جهانی مطرح شود.

شکل‌گیری سبک زندگی مهدوی

با رسوخ سبک زندگی غربی به کشورهای اسلامی در زمان فعلی، تحقق امت اسلامی بسیار بعید می‌گردد و راه حل رفع این مشکل ارائه سبک زندگی کارآمد اسلامی به جوامع اسلامی است که از ظرفیت تجمع اربعین در این عرصه به آسانی نمی‌توان گذشت.

فریره یکی از مشهورترین منتقدان در حیطه ارتباطات و توسعه است. اساس فکر او بر محاوره قرار دارد؛ یعنی مردم در کنار علاقه به دریافت خبر، علاقه به انتشار و انتقال اندیشه های خود به دیگران دارند و این به منزله یک فراگرد ارتباطی مشارکتی است که در سبک زندگی افراد تاثیر به سزایی دارد.

انسانها صرفا در جمع و با تجمع می توانند مهارتها، یافته ها و دانسته های خود را به دیگران منتقل سازند و با ابداع زبان و سپس خط و کتابت موجبات بقا و دوام آنان را در تاریخ فراهم آوردند. از همین رو اگوست کنت جامعه را تنها متشکل از زنده ها نمی داند بلکه به زعم او مرده ها نیز جزئی از جمعیت یک جامعه به حساب می آیند چه اندیشه ها و دستاوردهای آنان در جریان تبادل قرار می گیرد.

نقش اربعین در شکل دهی جامعه عصر ظهور در این است که آئین ها به این می پردازند که دنیا چگونه باید باشد لذا القائی اخلاقی و دستور العملی برای کنش دارند نه اینکه دنیا چگونه است لذا آئین وضع موجود را به جدال فرا می خواند همانطور که در الهیات رهائی بخش این گونه است (تیریکیان^۱ ۱۹۸۸)

روش پژوهش

پارادایم حاکم در این پژوهش از نوع تفسیری و روش کیفی می باشد و همچنین برای گردآوری داده ها از تکنیک مصاحبه عمیق بهره گرفته ایم که در گفتگو با کارشناسان حوزه های جامعه شناسی، ارتباطات و دین برای دستیابی به داده های مرتبط با موضوع پژوهش پرداخته ایم. هر مصاحبه حدود ۷۰ تا ۹۰ دقیقه به طول انجامید و پس از بیان سازی محتوا، مقوله بندی شده و در تناسب با مقولات مرتبط از تکنیک تحلیل مضمون به سطوح مضمونی خرد و کلان دست یافتیم. لذا به توضیح ابعاد مختلف این پارادایم پرداخته می شود.

پارادایم تفسیری مبنای شناسی و معرفت شناختی پژوهش کیفی است. بر اساس این دیدگاه پدیده های فرهنگی و اجتماعی متفاوت از پدیده های طبیعی است بنابراین مستلزم روش های متفاوت نیز می باشد. این مکتب معتقد است قانون یک سری داده های از پیش تعریف شده نیست و قانون و اخلاق هم بهم مرتبط می باشند.

از رویکرد تفسیری با نام رویکرد هرمنوتیک^۲ نیز یاد می شود. هرمنوتیک اولین بار پس از آن مطرح شد که موضوع تفسیر متون مقدس از دیدگاه های مختلف تبدیل به موضوع مطالعه در غرب

1 tiryakian

شد. این رویکرد بر خلاف رویکرد اثبات گرایان معتقد بود که پدیده‌ها و کنش‌های اجتماعی دارای معنا هستند و باید به جای تلاش برای کشف قوانین موجود در جامعه به دنبال تفسیر معناهای موجود در کنش‌های اجتماعی بود که در پژوهش ارتباطات اجتماعی اربعین به دنبال همین امر هستیم.

یافته‌های پژوهش

در ذیل متناسب با هر کدام از مقولات استخراج شده، کارکرد‌های مرتبط با این مفاهیم به مضامین موجود در گفتار مصاحبه‌شوندگان در قالب جداول اشاره خواهیم کرد.

جدول ۱. نقش آموزشی و انتقال فرهنگ در ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد آموزش و انتقال فرهنگ	۱- مخاطب شناسی	تولید برنامه‌های جذاب براساس درک و فهم همه ادیان
		عدم کلیشه‌ای شدن مستندهای اربعین
		انعکاس رسانه‌ای بر اساس مخاطب شناسی و نظریه رضایتمندی در هر کشوری
	۲- کنترل و نظارت	۱- جلوگیری از مصادره اربعین به نام شیعیان در رسانه ملی
		۲- ارائه تصویری قابل فهم در رسانه‌های برون مرزی و فضای مجازی برای انتقال ارزش‌های فرهنگ عاشورائی به تمام ادیان
		نظارت بر تصویب طرح‌ها تولیدی مفید و همه‌جانبه در رسانه ملی در بحث اربعین
		شناخت چالش‌ها و موانع ارتباطات بین فردی در اربعین
		تشکیل کارگروهی برای بررسی عمیق و پژوهش محور ابعاد مغفول در این تجمع
		جلوگیری از انعکاس ضعف‌ها و چالش‌های این تجمع به عنوان اولویت اول
		عدم احساسی نمودن کلیپ‌ها و مستندات پخش شده از رسانه ملی
		۱- انجام پژوهش‌های عمیق و نظام مند در راستای ارتباطات بین فرهنگی و بین قومیتی
	۳- آگاهی بخشی و اقناع	۲- گفتمان سازی در راستای تعمیق باورهای شیعه با استفاده از ظرفیت بالای این تجمع

		۱- تولید نرم افزار هائی برای انتقال سریع و راحت پیام های معرفت بخش حسینی به زبان غالب کنشگران شرکت کننده در مسیر ۲- استفاده حداکثری از ظرفیت رسانه ها در انتقال فرهنگ و معرفت به شکل اقناعی به افراد جامعه قبل از اربعین
		تبیین منطقی و معقول از اربعین برای انتقال فرهنگ حسینی به اندیشمندان جهان تولید مستند هائی به زبان های زنده دنیا در راستای آشنائی با پیاده روی اربعین تولید و پخش برنامه های تلویزیونی که با نگاهی عمیق سعی در جواب به شبهات مطرح شده در مورد اربعین باشند گفتمان سازی در راستای اقناع اندیشه جوانان قبل از شروع پیاده روی
	۴- توسعه و نوآوری	توجه به حوزه های ارتباطی نوین مثل بحث اقتصاد مقاومتی جهت ارتباط بین بخش های مختلف این تجمع و استفاده حداکثری از ظرفیت های آن ارائه الگوی مناسب ارتباطی در پذیرائی و موبک داری در عراق
	۵- جامعه مهدوی	انتقال فرهنگ مهدوی از طریق فرهنگ حسینی دارا بودن فاکتور های ارتباطی جامعه مهدوی برجسته سازی این تجمع به عنوان زمینه سازی ظهور امام زمان

یکی از اهداف برگزاری تجمع ها در تمام دنیا ، بحث آموزش و انتقال فرهنگ می باشد که در این زمینه لازم است تا عوامل موبک ها سعی کنند تا در کنار پذیرائی به بحث انتقال فرهنگ و آموزش هم توجه کنند هر چند که نحوه برخورد موبک داران با تجمع کنندگان نقش تربیتی و فرهنگی بالائی در این زمینه دارد.

در این زمینه می توان به ساخت مستند ها و برنامه های مفید در رسانه ملی و شناسایی موانع انتقال فرهنگ اشاره نمود که با جهت گیری در راستای پاسخ به شبهات مطرح در زمینه اربعین می توانند زمینه فرهنگی افراد را قبل از شرکت در این مراسم ارتقا دهند و تلاش کنند تا یک تبیین منطقی و معقول از این تجمع به دنیا عرضه کنند.

از نیاز های دیگر این تجمع می توان به انجام پژوهش های عمیق در جهت آموزش کنشگران و حتی ساخت نرم افزار هائی به زبان های زنده دنیا که در طول مسیر قابل نصب بر روی گوشی های هوشمند باشد اشاره نمود.

از دیگر شاخصه های انتقال فرهنگ در این تجمع می توان به بحث شکل گیری نمونه ای از جامعه مهدوی در این زمان اشاره کرد که به جهت دارا بودن اکثر فاکتورهای ارتباطی جامعه جهانی امام زمان ؛ پتانسیل مناسبی در جهت معطوف کردن افکار عمومی جهان به حکومت صلح آمیز منجی آخرالزمان است که سبب به چالش کشیدن تمام ایدئولوژی های حاکم بر فیلم های آخرالزمانی هالیوود می گردد.

جدول ۲. انسجام بخشی در ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد انسجام بخشی	۱-برجسته سازی	برجسته سازی وحدت حول محور محبت امام حسین در بین کنشگران
		عدم ورود به خط کشی های قومیتی ایرانی و عراقی
		پررنگ کردن کارکرد حبی امام حسین در تولیدات رسانه ای
		عدم انعکاس فعالیت های فرقه های انحرافی مثل تفکر انحرافی شیرازی در عراق
	۲-ایجاد حس مشارکت	تولید محتوا و برنامه در فضای مجازی جهت همدلی بین شیعیان ایران و عراق
		دوری از بخشی نگری به تجمع اربعین و نگاه عمیق و همه جانبه داشتن به کارکرد های آن
		عدم توجه به نقاط تضعیف کننده همگرایی بین مردم ایران و عراق در ساخت برنامه های اربعین
		به تصویر کشیدن حس همگرایی در ارزش های اخلاقی مثل ایثار و گذشت در ساخت برنامه برای شبکه های برون مرزی مثل العالم و اسپان تی وی
		سرزدن به خانواده های شهدا حشدالشعبی از طرف زائران ایرانی در راستای ایجاد حس همدلی و هم دردی
		جهت دهی به ساخت برنامه ها در جهت ایجاد حس وحدت و همگرایی
	۳-تقویت خرده فرهنگ ها	برجسته سازی و تحلیل خرده فرهنگ ها در مستند سازی ها
		توجه برنامه سازان به خرده فرهنگ های اصیل مردم عراق و تولید برنامه در راستای تقویت آنها
		شکل گیری تجملات باعث از بین رفتن خرده فرهنگ ها
		حضور خرده فرهنگ ها در این تجمع سبب نوآوری در ارتباطات بین فردی
		تعدیل خرده فرهنگ ها به واسطه هم زیستی در این تجمع

انسجام بخشی یکی از مهمترین کارکردهای ارتباط اجتماعی تجمع اربعین در بحث فراملی و فرادینی بودن این تجمع است که تا حدود بسیار زیادی توانسته بر ارتباطات میان فرهنگی موثر باشد.

یکی از عوامل زمینه ساز در زمینه انسجام در اربعین حسینی بحث محبت به سیدالشهدا می باشد که سبب شده تا یک تجمع بی بدیل در عرصه ارتباطات میان فردی شکل بگیرد. در زمینه نقش حبی سیدالشهدا لازم است تابلرنامه های تلویزیونی مثل فیلم کوتاه و بلند و مستند ساخته شود تا به بهترین شکل از پتانسیل کارکرد حبی سیدالشهدا در جهت همگرایی بین مردم ایران و عراق و مذاهب شیعه و سنی استفاده شود. این همگرایی می تواند منجر به همدلی بین مردم کشورهای مختلف که در این تجمع شرکت می کنند بشود تا از دسیسه های واگرایانه دشمنان در سطح بین الملل جلوگیری نماید.

جدول ۳. راهنمایی و رهبری در ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد راهنمایی و رهبری	۱- آگاهی بخشی	تهیه برنامه ای مدون در راستای آشنائی کنشگران نسبت به فوائد تجمع بزرگ اربعین
		انجام کار پژوهشی در مورد بازخورد ضعف های تجمع اربعین هر سال بعد اتمام مراسم و انعکاس آن به مسئولین ستاد اربعین
		آگاهی دادن به افراد جهت آمادگی قبلی در راستای استفاده حداکثری از اثرات معنوی این تجمع
	۲- جهت دهی به افکار عمومی	جهت دهی افکار عمومی به ارزش ها و مولفه های عمیق و غیر احساسی اربعین
		نقد ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین در رسانه ملی جهت جلوگیری از پیش داوری های افکار عمومی نسبت به شبهات
	۳- مخاطب شناسی	ساخت سریال و فیلم بلند در زمینه اربعین برای مخاطب داخل و خارج کشور
		آشنا کردن برنامه سازان اربعین در شبکه های برون مرزی با روش زندگی مخاطبان در کشورهای هدف
		پخش اخبار اربعین در رسانه های برون مرزی متناسب با سبک زندگی مخاطب کشورهای هدف
		ساخت فیلم با محوریت سیره علما در پیاده روی اربعین جهت تاثیر بر مخاطب مذهبی
		ساخت انیمیشن های جذاب از راهپیمائی و حضور کودکان در این تجمع

در نقش راهنمایی و رهبری در مقوله آگاهی بخشی در تجمع اربعین حسینی می توان به مواردی اشاره کرد که بسیار با اهمیت می باشند که از آن جمله بحث انجام کار پژوهشی و تحقیقاتی در این زمینه است چون هر چه که آگاهی کنشگران بالاتر باشد کیفیت این تجمع بالاتر می رود و از طرف دیگر با انجام کار پژوهشی از انعکاس ضعف ها جلوگیری می شود که این رسالت بر عهده روحانیون می باشد که لازم است قبل از شروع مراسم صورت گیرد تا این تجمع سبب افزایش معرفت آنان گردد.

یکی از مباحثی که در این تجمع بسیار مفید می باشد و سبب بالا بردن استفاده عمومی از این تجمع می گردد بحث جهت دادن به افکار عمومی است که سبب می شود تا اهداف واقعی این تجمع به ثمر بنشیند که از آن جمله می توان به بحث توجه دادن کنشگران به مولفه های اخلاقی این تجمع اشاره کرد و از طرف دیگر این تجمع را به جامعه مهدوی پیوند زد تا جنبه های فرا دینی آن پر رنگ تر گردد.

در بحث مخاطب شناسی لازم است تا مخاطبان هدف مورد توجه قرار گیرند تا بتوان به شکلی مناسب این تجمع را مدیریت نمود و به نتایج مطلوبی دست یافت که از آن جمله ساخت فیلم های بلند و سریال در مورد اتفاقات زائران در این تجمع است و از طرف دیگر توجه دادن به سبک زندگی خاصی که مردم بعضی از کشورها دارند که استفاده از سیره علما در این مسیر بسیار مفید و جذاب است

حضور حکومت ها در این تجمع و دخالت مستقیم آنان بسیار چالش برانگیز و تفرقه انگیز می باشد بلکه لازم است تا حکومت در مباحث زیر بنائی در این تجمع دخالت کننده در نحوه برگزاری و مباحث جزئی آن، از طرف دیگر لازم است تا در انعکاس اخبار این تجمع مدیریت صحیحی صورت پذیرد تا نقاط ضعف آن منعکس نشود.

در این زمینه استفاده از ظرفیت مرجعیت در مدیریت این تجمع است که می توان به عنوان مثال از مدیریت ایت الله العظمی سیستانی در بحث سه روز بودن زیارت اربعین اشاره نمود.

همچنین استفاده از جایگاه احساسات در دینی مردم در این تجمع بسیار قابل استفاده است. گفتمان سازی از نقاط بسیار با اهمیت این تجمع به شمار می رود که سبب توجه به نقاط مغفول در ای تجمع می گردد که از طرف دیگر سبب تولید الگوهای مناسبی می گردد و نقاط ضعف یک رویداد را مورد توجه و کنکاش قرار می دهد که در این زمینه جای کار بسیار زیادی وجود دارد مثل بحث حضور سایر ادیان در این تجمع است که نیاز به کار گفتمانی دارد

جدول ۴. تقویت باور در ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد تقویت باور	۱- برجسته سازی	برجسته سازی اربعین به عنوان تجمعی در جهت تقویت باورها
	۲- کنترل و نظارت	۱- خارج شدن ارتباطات در این آئین از حالت منسکی به حالت کارناوالی ۲- توجه به جنبه های ارتباطات فرهنگی و سیاسی در کنار جنبه احساسی این تجمع
	۴- آگاهی بخشی و اقناع	توجه به معرفت حسینی در کنار پذیرائی های موکب های عراقی
		عمیق شدن رفتار کنشگران برگرفته از باور سبب ارتباط قوی تر با ارزش های این تجمع
		انگیزه الهی اخلاص در بین کنشگران سبب تقویت ارتباط بین فردی و جهانی شدن فرهنگ تشییع می شود

از کارکردهای پنهان این تجمع می توان به بحث تقویت باور اشاره کرد که نیاز مهم و ضروری جامعه اسلامی در عصر کنونی می باشد که لازم است در زمینه راهکارهای تعمیق باورهای کنشگران کارهای پژوهشی صورت گیرد.

در واقع جنس مناسک به جهت ملموس و قابل تجربه بودن ، زمینه مناسبی است تا سبب تقویت باورها گردیده و انگیزه های الهی شرکت در این مراسم را ارتقا بخشد تا این مراسم در طول زمان به حالت کارناوالی در نیاید.

جدول ۵. فرامذهبی در ارتباطات اجتماعی تجمع اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد فرامذهبی	۱- برجسته سازی	برجسته سازی حضور سایر ادیان و ملل در این تجمع در برنامه های تولیدی
		تاکید بر مولفه های غیر لوکال و استفاده از تکنیک برای انتقال پیام نهضت حسینی به جای محتوا
	۲- نظارت و کنترل ۱	۱- کمرنگ کردن جنبه های آئینی و منسکی در ارتباطات بین مذهبی اربعین
		۲- ساخت برنامه گفتگو محور با حضور کنشگرانی از سایر ادیان و ملل
		عدم طرح اختلافات مذهبی در ارتباطات بین فردی
		تاکید بر نقاط مشترک بینادینی در ارتباط با سایر ادیان
		استفاده از عناصر مشترک ارتباطی بین ادیان

جدول ۶. تبلیغات در تجمع ارتباطی اربعین

مضمون اصلی	مضامین کلان	مضامین خرد
کارکرد تبلیغی	۱- برجسته سازی اخبار اربعین	برجسته سازی نقاط ارزشی مثل فرهنگ مهمان نوازی مردم عراق در اربعین حسینی و ریشه یابی علل آن
		برجسته سازی مولفه هائی همچون حریت و جوانمردی در ارائه شخصیت امام حسین به دنیا
	۲- کنترل و نظارت	مواظبت از تخریب این تجمع به واسطه اخبار غیر واقعی
		تبلیغ چهره به چهره روحانیون در طول مسیر جهت آگاه سازی افراد و ارتباط عمیق با افراد
		تولید انبوه اخبار اربعین در فضای مجازی برای مقابله با هجمه های سنگین سانسور اخبار اربعین در دنیا
		پشتیبانی و مدیریت حضور روحانیون جهت شرکت موثر و کارآمد در این تجمع به عنوان کنشگر
		استفاده از تکنیک های جدید تصویربرداری برای انعکاس به دنیا مثل عکس پانورما از نماز جماعت ۸۰ کیلومتری
		آمادگی مقدمات ارتباط نخبگان ورزشی و سیاسی دنیا با این تجمع
	۳- بیداری افکار عمومی	توجیه قیام امام حسین بر اساس مدنیت امروز
		ارائه راهکارهائی جهت انتقال پیام صلح آمیز بودن این تجمع به دنیا
		استفاده از سازوکارهای ارتباط تعاملی مبتنی بر فعالیت بین رسانه ای
		آموزش به روحانیون برای برقرای ارتباطات موفق بین فردی در این تجمع
	۴- نقش روحانیون	تبلیغ چهره به چهره روحانیون به عنوان کنشگر جهت انتقال موثر مولفه های این تجمع

		اخلاق خوب روحانیون در طول مسیر بهترین فاکتور ارتباطی جهت تبلیغ و ارتباط با جوانان
--	--	--

تبلیغات در تمام دنیا از تاثیر گذار ترین روش ها برای تاثیر بر افکار عمومی می باشند و ایدئولوژی هائی که از تبلیغات مدرن استفاده می کنند موفقیت تاثیرگذاری بالاتری دارند لذا بحث تبلیغیات در ارتباطات تجمع اربعین بسیار حائز اهمیت می باشد. حریت و جوانمردی در شخصیت امام حسین از مهمترین جنبه هایی است که می توان از ان در جهت تاثیر گذاری بر افکار عمومی استفاده کرد تا بتوان بر مخاطبانی از سایر ادیان و حتی کسانی که هیچ دینی ندارند ولی آزاده اندیش می باشند تاثیر گذاشت.

از دیگر زمینه های قابل استفاده در کارکرد تبلیغی می توان به برجسته سازی فرهنگ مهمان نوازی مردم عراق در ایام اربعین اشاره نمود که اتفاقی بی بدیل در عرصه جهانی است و در ان سرویس های خدماتی و رفاهی بدون در یافت کوچکترین هزینه ای ارائه می گردد.

از دیگر ظرفیت های تبلیغی این تجمع می توان به نقش بی نظیر روحانیت اشاره نمود که صرف حضور آنان به عنوان کنشگر نقش بسزائی در انتقال فرهنگ حسینی دارد و در صورتی که با هدف گذاری قبلی و کنش معطوف به هدف باشد می تواند اثرات فرهنگی عمیقی، به خصوص در نسل جوان داشته باشد و سبب ارتباط موفق و ماندگاری با جوانان کنشگر در این تجمع داشته باشد.

نتیجه گیری

تجمع های انسانی بزرگی همچون تجمع باشکوه اربعین حسینی، به خوبی میتواند پیوستگی شبکه های روابط بین افراد از جوامع مختلف و پراکنده فرهنگی را با یکدیگر به وجود آورد و این روابط خاص و ارزش محور، افراد را در واحدهای اجتماعی منسجم برای رسیدن به اهداف سعادت بخش جامعه اسلامی متحد نماید.

گردهم آوردن مردم در فواصل زمانی منظم و حفظ خطوط ارتباط و همکاری آنها، یکی از مهم ترین نقش های ارتباطی مراسم آیینی تجمع اربعین به حساب می آید که از طریق یکپارچه سازی جامعه ایران و عراق، باعث اعتبار بخشیدن به وضع موجود و در نهایت، ثبات اجتماعی بین مردم دو کشور می گردد.

تجمع اربعین تلاش می نماید تا اهدافی همچون شکل گیری اجتماع یکپارچه مردمی مسلمین که بر مبنای ارزشهای اسلامی شکل گرفته را تقویت نماید تا بتواند در مقابله با عوامل نابود کننده

جامعه اسلامی و دسیسه های دشمنان گیرد و به همان جامعه ای که قرآن برای رسیدن به آن توصیه می کند دست یابد تا به ریسمان الهی چنگ زند و متفرق نشوند.

این تجمع حتی سبب ایجاد همبستگی بین تمام ادیان می گردد که با وجود همه اختلافات مذهبی و قومی - قبیله ای، در کنار هم در این تجمع شرکت می کنند و حتی با هم بر سر یک سفره می نشینند و در یک جا کنار هم می خوابند و هیچ گونه مشاجره و دعوائی با هم ندارند.

مهمترین عامل در انسجام بخشی را می توان در محبت به امام حسین دانست همانطور که برخی با الهام از تفکر اسلامی این چنین نظریه ای را ارائه داده اند که می توان با تاکید بر یک محبوب واحد و یک تجربه مشترک حبی سبب ایجاد احساس محبتی واحد در افراد شد و یک نظام ارتباطی جدید بر پایه محبت ایجاد کرد که شاید اساس تمام ارتباطات در اربعین بر همین اساس است.

ارتباطات در اربعین هم به گونه ای از ارتباطات میان فردی و چهره به چهره است که بر پایه باورها و بر پایه محبت به سیدالشهدا شکل می گیرد و در عین حال هرسال در حال تقویت است. در ارتباطات اربعین، دریافت باز خورد و عکس العمل کنشگران، سریع و آنی است و براساس زبان بدن شکل می گیرد که ارتباطی دوسویه و متقابل می باشد که لازم است تا هدایت و مدیریت این ارتباطات بر محور محبت سیدالشهدا، با انجام پژوهش هایی عمیق صورت بگیرد.

در فراجمعه ای که در اربعین به خاطر وجود فاکتور های خاص خود شکل می گیرد ما از خصوصیات بهره مند هستیم که در هیچ جامعه دیگری نمونه آن را نداریم و فقط می توان در روایات مهدویت در مورد خصوصیات جامعه عصر ظهور آن ها را مشاهده کرد.

نهادینه شدن ایثار و از خودگذشتگی و مهمان نوازی و خدمت به زائران و محبان اهل بیت (ع) در دورانی که فردگرایی و بی توجهی به دیگران در حال گسترش است از عواملی سرچشمه می گیرد که در تجمع اربعین حسینی وجود دارند.

هر چند که اندیشمندان جامعه شناس غرب، از جمله دورکیم به عنوان پرچمدار مفهوم مناسک اجتماعی، تلاش دارند در رویکردی تقلیل گرایانه دین را در مناسک نمادین محدود کرده و برای آن نقشی حداقلی در انتقال ارزش ها و ایجاد همبستگی در نظر بگیرند. ولی دین اسلام برخلاف تفکر غربی؛ برای مناسک های اجتماعی در اسلام نقشی حداکثری در انتقال ارزش ها و ایجاد وحدت در میان مسلمانان قائل است. مناسک اجتماعی اسلامی و به خصوص اربعین حسینی محدود به مناسک هویتی چون مناسک قومی، مناسک ملی و مناسک مذهبی نیستند و حتی از مرزهای هویتی دینی هم فراتر رفته است.

راهپیمایی باشکوه اربعین حسینی با ارائه ای الگویی جدید از همبستگی، همزیستی و یکسان سازی فرهنگی با محوریت تعالیم شیعه در عصر جهانی شدن، از موضوعات مهمی است که

در شرایط کنونی جهان و منطقه‌ی غرب آسیا توانسته با خلق هویتی جدید و قدرتمند برای نمایش ظرفیت‌های عظیم جهان اسلام، باعث سربلندی و ایفای نقشی مؤثرتر توسط جهان اسلام در نظام بین‌الملل کنونی شود.

این تجمع حتی دارای آثار عقلانی در جذب ادیان و مذاهب دیگر دارد که به جهت تناسب عمل با آئین؛ از منظر نظام ارزشی، عقلانی به شمار می‌آید لذا در این تجمع اوج تبلور عقلانیت شکل گرفته که این خود از امتیازات فرا دینی بودن آن است.

تجمع اربعین برای حضور سایر پیروان ادیان دارای محتوا و تمایل می‌باشد و مبانی فکری آنان را دچار چالش می‌کند که یکی از دلایل این امر رفتار مودبانه شیعیان با سایر ادیان است که خود رعایت ادب یکی از قدرتمندترین و مهم‌ترین آئین‌های اجتماعی است که جامعه مدنی را شکل می‌دهد.

از طرف دیگر این تجمع یک آئین صرف نیست بلکه حیات شیعه را دچار تحولاتی عمیق کرده است که حتی دورکیم که قائل است مناسک؛ اعمال منظم تکرار شده و مجموعه وسایلی است که ایمان و اعتقاد دینی از طریق آن ایجاد و دوره به دوره تکرار می‌گردد هم این گونه تجمع‌های آئینی را فراتر از یک نظم نمادین بلکه سبب تقویت باور و ایمان دینی می‌داند که در پایان نتیجه‌گیری، به نتایجی که از مصاحبه‌ها در این زمینه بدست آمده است اشاره خواهیم کرد.

شریعت اسلام، توجه ویژه‌ای به همبستگی اجتماعی بر پایه‌ی محبت داشته است. یکی از ابعاد عشق به حسین محبت به خدا و محبت به مومنان است، زیرا رسیدن به محبت خدا، از طریق محبت به ولی الهی است و قدم عملی آن محبت مؤمنین بر همدیگر در اجتماعات آنهاست؛ بنابراین محبت به حسین نقطه آغازش از دوستی با مومنان است و آنگاه به محبت خدا منتهی می‌شود.

یکی از جلوه‌های محبت در جلوه محبت به امام زمان (عج) است که باید در این تجمع باد و محبت به امام حسین به محبت مهدی فاطمه منجر شود که از میان انواع محبت؛ حسی (دنیای خوردن و خوابیدن و...) و باطنی (علاقه به برتری جویی و پیروزی که در ورزش غالباً وجود دارد...) و عقلانی (توأم با معرفت و عمق و دوام و...) محبت به امام حسین و امام زمان از نوع عقلانی آن می‌باشد. در جامعه شکل گرفته بر پایه عشق واحد، وحدت اجتماعی به جهت هدف متعالی و واحد شکل می‌گیرد که در اربعین سبب تجدید هویت، خودیابی و خود شکوفایی شیعیان شده است و فاصله میان دو ملت اسلامی ایران و عراق را کم کرده و باعث شده و باعث همدلی بین مردم کشورهای دوست؛ عراق، ایران و سوریه و گروه‌های جهادی، همچون حزب الله لبنان و سنی‌های محب اهل بیت به هم گردیده است که این از کارکردهای پنهان این تجمع است که بسیار با اهمیت و با ارزش است.

نخستین و مهم‌ترین عاملی که مردم را از اقصی نقاط عالم به مراسم اربعین می‌کشاند، عنصر عشق و محبت به امام حسین است. همه امت اسلامی حاضر در مراسم اربعین، نظام ارتباطات خود را بر محو عشق و محبت به امام حسین تعریف و صورت‌بندی می‌کنند. در چنین جامعه‌ای که بر پایه معشوق و محبوب واحدی شکل می‌گیرد، همه منیت‌ها و تکثرها رنگ می‌بازد و در پرتو هدف متعالی و عشق برتر و وحدت اجتماعی حاکم می‌شود.

نقش تجمع اربعین به عنوان بزرگترین تجمع انسانی در شکل دهی سبک زندگی مهدوی و نزدیک کردن فرهنگ‌های مختلف به فرهنگ اصیل اسلامی بسیار بالا می‌باشد. اربعین می‌تواند مؤثرترین عامل محاوره و مبادله فرهنگی و فکری و محلی برای طرح سبک زندگی مهدوی و فرهنگ اصیل اسلامی، در همه زمینه‌های زندگی باشد که ضمن به نمایش گذاردن مناسک شیعی، نمونه عینی و بارزی از حکومت جهانی امام عصر است که در زمان ما تبلور خارجی پیدا کرده است.

بدون تردید، یکی از اهداف بسیار مهم در قیام امام حسین اقامه احکام شریعت و برپایی سنت‌های دینی بود. چنانکه در بسیاری از زیارت‌نامه‌های آن حضرت می‌خوانیم: «أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتَ الزَّكَاةَ وَ أَمَرْتَ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَيْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ» بر این اساس، زمانی که انساب محب می‌خواهد محبت و عشق خود را به امام حسین نشان دهد، سعی می‌کند طوری رفتار کند که محبوب و معشوق می‌طلبد و اگر کسی عارف به حقیقت نهضت امام حسین شود، می‌فهمد که عمل به آموزه‌های دین و احکام شریعت از اهداف اصلی قیام بوده است، لذا انسان محب سعی می‌کند با عمل به احکام و شرایع دینی محبت خود را ابراز کند؛ بنابراین، نتیجه حضور در مراسم‌های عزاداری امام حسین و راهپیمایی اربعین تقویت دینداری و التزام بیشتر به رعایت احکام شریعت است که از نتایج آن تقویت همبستگی اجتماعی و وفاق عمومی است.

اربعین به عنوان مؤثرترین عامل مبادله فرهنگی و فکری سبب شده تادر ارتباطات بین فردی؛ نقش روحانیت بسیار موثر باشد لذا نقش روحانیت در رهبری این واقعه، مبادله فرهنگی بین کنشگران است و لازم است تا روحانیون با استفاده از این فرصت به باز گوئی سیره پیامبر و اهل بیت ایشان پردازند و الگوهای دینی مناسبی را ترویج دهند.

با فرهنگ‌سازی مراسم پیاده روی اربعین حسینی به منزله یک حرکت عقلانی و خودجوش در کنار احیای ارزش‌های فطری شناخت بهتری از نهضت امام حسین به جهان مخابره می‌کند و هم به افشای سیاست‌های استکباری، ظالمانه و ضد انسانی امریکا و هم پیمانانش در منطقه غرب آسیا خواهد انجامید.

منابع

- قرآن کریم؛ بر اساس ترجمه تفسیر المیزان، سید محمد باقر موسوی همدانی.
- آیتی عبدالمحمد (۱۳۸۹). **تاریخ فلسفه در جهان اسلام**.
- ابن قولویه جعفر بن محمد (۱۳۹۰). **کامل الزیارات**، ترجمه سید علی حسینی، تهران: اندیشه مولانا.
- ابن بابویه، محمد بن علی؛ شیخ صدوق (۱۴۱۳). **من لا یحضره الفقیه**، تصحیح: غفاری، علی اکبر، چاپ: دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن طاووس عبدالحکیم بن احمد (۱۳۷۹). **فرحه الغری**، تهران، مرکز نشریات مکتوب.
- احمدی، حمید (۱۳۹۰). **زائر یا توریست**، قم: موسسه اندیشه و فرهنگ دینی.
- بیرو، آلن (۱۳۸۰). **فرهنگ علوم اجتماعی**، باقر ساروخانی، تهران، کیهان، چاپ چهارم.
- بهار، قراخانی (۱۳۸۱). یک سیستم کامل کاربردی شامل برنامه ها و پایگاه های اطلاعاتی سیستم و برنامه های ورود اطلاعات.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۶). **نظریه های جامعه شناسی**، تهران، سمت، چاپ سیزدهم.
- ترنر، برایان. «دین چیست» (۱۹۸۲)، **کنت تامسون و دیگران**، مترجمان علی بهرام پور و حسن محدثی، تهران.
- جعفریان رسول (۱۳۸۹). **صفویه در عرصه دین فرهنگ و سیاست**، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- جی سی الکساندر (۱۳۷۳). **نابرابری اجتماعی دیدگاههای نظریه پردازان کلاسیک و معاصر**، محمد سیاهپوش و احمدرضا غروی زاد، تهران، معاصر.
- حسینی فیروزآبادی، سید مرتضی (۱۳۹۲ ق) **فضائل الخمسة من الصحاح الستة**، تهران، اسلامیه.
- حراملی محمد بن حسن (۱۳۹۱). **وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، بیروت: داراحیاء التراث العربیه.
- دادگران سیدمحمد (۱۳۸۹). **مبانی ارتباطات جمعی**، تهران فیروزه مروارید.
- دهخدا، لغت نامه (۱۳۶۵). **لغت نامه فارسی**، تهران.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). **قواعد روش در جامعه شناسی**، ترجمه علی محمد کاردان، تهران، دانشگاه تهران.
- ریتزر، جورج (۱۳۸۰). **نظریه های معاصر در جامعه شناسی**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، علمی.
- سیحانی جعفر (۱۳۴۹) **فروغ ابدیت**، تهران: کتابفروشی رشنو.
- ساروخانی باقر (۱۳۷۰) **در آمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی**، تهران: دانشگاه تهران.
- شاه محمدی عبدالرضا (۱۳۸۵) **فرهنگ علوم ارتباطات تهران**.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۳۷۰) **اخلاق ناصری**، تهران: اسلامیه.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۴) **ترجمه تفسیر المیزان**، دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم) چاپ: پنجم.
- طهرانی، سید محمد حسین حسینی (۱۳۸۹) **روح مجرد**، مشهد: علامه طباطبایی.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۱) **تاریخ اندیشه و نظریه های انسان شناسی**، تهران، نی.
- کلینی، اصول کافی (۱۳۷۵) ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: گلگشت.

کوزر، لوئیس و برنارد روزنبرگ (۱۳۷۷) *نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناسی*، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نی.

مک کوایل دنیس (۱۳۸۲) *درآمدی بر نظریه‌های ارتباطات جمعی* ترجمه پرویز اجلالی تهران نشر مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.

مهدی نوید (۱۳۷۵). *فرهنگ و مقاومت فرهنگی*.

معین، فرهنگ لغت فارسی، (۱۳۷۱)، تهران، سپهر.

معمد نژاد کاظم (۱۳۵۶). *روش تحقیق در محتوی مطبوعات*، تهران.

محرمی غلامحسین (۱۳۸۸). *تاریخ تشیع از آغاز غیبت صغری*، قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.

موسوی بجنوردی، محمد کاظم، دانشنامه ایران (۱۳۵۴). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۷). *ارتباط‌شناسی*، تهران، سروش، چاپ هشتم.

نوری حسین بن محمدتقی (۱۳۷۵) *مستدرک الوسائل*، تحقیق موسسه آل البيت علیهم سلم لاحیاء التراث؛ قم.

واخ، یواخیم (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی دین*، مترجم جمشید آزادگان، تهران: سمت.

همیلتون، ملکلم (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی دین*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، تبیان.

برداشت آزاد از عزت و افتخار حسینی (۱۳۸۲). با مقدمه، دکتر سیدجعفر شهیدی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: فتح الله نژاد زنگی آبادی هادی، نقش ارتباطات اجتماعی در اربعین حسینی، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۶، شماره ۶۳، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۲۹۳-۳۲۵.